

SVILARSTVO U KONAFLIMA: OŽIVLJAVANJE JEDNE TRADICIJE

ZRINKA REŽIĆ TOLJ
Sveučilište u Dubrovniku
Branitelja Dubrovnika 29
20000 Dubrovnik

UDK: 638.2(497.5 Konavle)
Kategorija: Prethodno priopćenje
Primljeno: 15.5.2007.
Prihvaćeno: 20.12.2007.

Tekst koji slijedi govori o proizvodnji svile u konavoskom kraju. Iskorišteni su raznoliki izvori, provedeno je i terensko istraživanje, a sve radi svojevrstne sinteze podataka o svilarstvu u Konavlima uz usporedbu suvremenog stanja ove tradicijske djelatnosti s onim iz prošlosti. U Konavlima se svila proizvodila na jednostavan i starinski način u obitelji i za obitelj. Tradicijska znanja i vještine prenosile su se s jedne ženske generacije na drugu. Tijekom 20. st. proizvodnja svile je polako nestajala da bi šezdesetih godina zamrla, a zatim ponovno oživjela na samom kraju stoljeća, potaknuta iskustvom rata.

Ključne riječi: svilarstvo / svila / Konavle

UVOD

Osnovna tema ovoga rada je proizvodnja svile u konavoskome kraju. Nastao je kao rezultat trajnijeg zanimanja za konavosku svilu na temelju proučavanja specifičnog svilogojstva i svilarstva u Konavlima. Za rad sam se koristila raznolikim (manje ili više znanstvenim) izvorima: pisanim i usmenim, etnološkim, povijesnim, šumarskim te popularnim izvorima kao što su internet (u inicijalnoj fazi rada) i dokumentarni film *Kad list murve bude poput mišjeg uha*. U istraživanju sam primijenila tehniku intervjua i tipično etnološku metodu promatranja sa sudjelovanjem (na terenu – Konavle, svibanj 2005.).

Osnovna je namjera rada sintetizirati postojeće podatke o proizvodnji svile u Konavlima, i nekad i danas, te ih eventualno dopuniti novima, tj. onim podacima koji su, iz bilo kojeg razloga, izostavljeni u prethodnim priložima, a pojavili su se tijekom osobnog rada na toj temi.

Pisanje rada je potaknuto osobnim zanimanjem za Konavle uopće, kao i sva ona nedjeljna čilipska jutra ispred crkve sv. Nikole, kada sam radeći za turističku agenciju "Generalturist", uživala (zajedno s domaćim i stranim posjetiteljima) u bogatstvu i ljepoti konavoskih narodnih nošnji, pjesama i plesovima ovoga kraja. Željela bih istaknuti da suvremena uporaba ovih nošnji nadilazi folklorističko-nostalgичnu potrebu predstavljanja tradicijskoga nasljeđa za turiste (posljednjih četrdeset godina). Žene ovoga kraja još i danas običavaju ići na nedjeljnu misu (posebno u crkvu sv. Nikole) u svečanoj

konavoskoj nošnji, i onda kad je preko tjedna ne nose. Razlog tomu je jaki osjećaj konavoskog lokalnog identiteta, koji se i danas najvidljivije iskazuje upravo nošnjom koja je ... *bila, a i ostala, najkarakterističnija i svakako jedna od najljepših i najatraktivnijih oznaka ovog kraja* (Mijović Kočan 1984:105).

Bogatstvo i ljepota te nošnje nezamisliva je bez svile te se može slobodno reći da njezina tajna leži podjednako ... *u vještim ženskim rukama i čudesnim nitima svilenih bubica...* (Krce 2004:104). U Konavlima se svila proizvodila u obitelji i za obiteljske potrebe. Bio je to jednostavan, starinski način proizvodnje svile za domaće tkanje i vez, koji se usmenim putem prenosio s jedne ženske generacije na drugu generaciju u svojevrsnom *predajom zaštićenom okviru* (Gušić 1970:2). Pod utjecajem velikih i brzih promjena (posebno druge polovice) 20. st. proizvodnja svile je polako nestajala da bi, ne tako davno i gotovo neočekivano, ponovno oživjela potaknuta iskustvom Domovinskoga rata.

PRILOG POZNAVANJU PROŠLOSTI SVILARSTVA U DUBROVAČKOM KRAJU (OD DOBA REPUBLIKE DO NAŠIH DANA)

Danas je teško sa sigurnošću tvrditi kad je i kako svila prvi put stigla u Dubrovačku Republiku, pa tako i u Konavle, njezin najistočniji dio. Možda negdje u dubrovačkom Arhivu postoji podatak i o tome, ali obično treba uložiti puno vremena i truda da bi se došlo do željenih podataka iz ovog preobilnog izvora.

Od svih konzultiranih autora (Krce, Roller, Zelić)¹ i drugih upotrijebljenih izvora (film *Kad list murve...* te usmeni izvori) koji spominju svilu i svilarstvo u Dubrovačkoj Republici pretpostavljam da je jedino Roller zasigurno koristio arhivske podatke. Ovaj autor koji je proučavao dubrovačke zanate 15. i 16. stoljeća donosi najviše podataka o svilarstvu za vrijeme Dubrovačke Republike. U svojoj knjizi navodi (Roller 1951:82, 83) da se (u to vrijeme) svila uvozila iz Italije i Bugarske, a Republika je poticala i razvoj domaćeg svilarstva tako da je općina od vremena do vremena upošljavala strane majstore svilare, većinom iz Genove, gdje je u to vrijeme bilo svilarstvo na glasu. Dana 22. svibnja 1517. obvezao neki Ugo Cigalle iz Genove da će uvesti svilarstvo, *ars sete*, u Dubrovnik. Godine 1518. Vijeće umoljenih je izabralo 3 *oficiales artis sete...* koji su trebali pregledavati i nadzirati svilena sukna i na njih udarati pečat. Pisar Komore *artis lane* određen je i za pisara *artis sete*. Bez obzira na napore koje je Republika ulagala u poticanje proizvodnje svile, ona se u 15. st. nije ozbiljnije razvila jer je nedostajalo uvjeta i jer je svilarska struka (kako sam autor ističe) bila potpuno strana dubrovačkim majstorima (koji nisu znali raditi sa svilom) i sirovinama. Poslije se više nisu birali svilarski *oficijeli*, a svilarstvo je ostalo na pojedinačnoj i uzgrednoj proizvodnji. Autor ističe da je uzrok forsiranja svilarstva bio u sve bržem propadanju sukнарstva, ali i da svilarstvo nije moglo nadomjestiti propadajući sukнарski obrt.

¹ Prema Zeliću, proizvodnja svile u Hrvatskoj pojavila se već od 14. st. pod utjecajem Italije najprije u primorskim krajevima, pa tako i u Dubrovačkoj Republici (Zelić 2001:421 i 413).

Što se tiče svilarstva na području Konavala, Roller samo na jednome mjestu navodi 1485. dodijeljen je Ivan iz Konavala nekom majstoru Toskancu (Roller 1951:83). Istu osobu spominju i Hansal u dokumentarnom filmu HTV te Krce koji piše:

... prvi pisani dokument pronađen u dubrovačkom arhivu kaže da se svilarstvom u Konavlima prvi počeo baviti stanoviti Ivan, i to kao pomoćnik majstora iz Toscanne još u 15. stoljeću (Krc 2004:102).

Okolica Dubrovnika, Konavli, bave se od 14. stoljeća svilogojstvom, a Dubrovnik prerađuje i trguje svilom (Zelić 2001:421).

Na istome mjestu ovaj autor spominje, pozivajući se na Rollera (ali ne precizirajući stranicu u knjizi), svilene tkanine, uz ostale tekstilne proizvode, kao jedan od najvažnijih dubrovačkih artikala. S obzirom na navedeno, ova dva Zelićeva podatka čine mi se pretjeranima.

Zahvaljujući razgranatoj trgovini Republike, svila je zasigurno zarana dospjela u dubrovačke krajeve. Plodne Konavle, koje je Republika kupila početkom 15. st., bile su među najbogatijim djelovima tadašnje države i pod snažnim utjecajem Grada, te ne čudi svila na konavoskoj nošnji običnog puka kao izraz težnje za luksuzom i približavanjem višim slojevima Grada.

U navedenom filmu Hansal ističe da je povijest svilarstva na dubrovačkom području² povijest obnove i zamiranja. Područje Konavala zasigurno je najjasniji primjer takve situacije s ovom tradicijskom djelatnošću. Prema Hansal:

Svilarstvo se obnavljalo u nekoliko navrata i u 19. st. negdje na Pločama postojala je predionica svile, međutim, to se nikada nije razvilo u industriju.

Bez obzira na to, podatak da je svilarstvo ... predmet koji se uči u Poljoprivrednoj školi u Gružu, osnovanoj 1887. godine (Kolar-Dimitrijević 1996:21) najbolje nam govori kako je važna bila ova djelatnost za dubrovački kraj.

Zahvaljujući kombinaciji povoljnog geografskog položaja (koji je omogućio rast bijelog duda i uzgoj dudovog svilca) i različitih kulturno-povijesnih čimbenika (npr. mediteranski kulturni krug, snažni utjecaj Italije preko nekad dobrostojeće i otvorene trgovačke Republike), Konavle su postale područje poznato po svilarstvu i svili, koja obilježava čitavu nošnju kao najvidljiviju oznaku materijalne kulture. Svilarstvo se ovdje dugo zadržalo kao kućna proizvodnja, najviše zbog važnog mjesta koje svila ima na prekrasnoj konavoskoj nošnji.

U najvećem se broju upotrijebljenih izvora³ šezdesete godine 20. st. spominju kao doba napuštanja tradicijskog uzgoja dudovog svilca u Konavlima. Turizam i uz njega povezane nove mogućnosti zapošljavanja autor Krce navodi kao glavni uzrok zamiranja

² Osim u Konavlima svila se u prošlosti proizvodila i na Mljetu ... *od dudovog svilca uzgojenog na domaći način...* (Franić Novak s.a.:s.p.) te se rabila za ... *nevjestinske košulje, pojas – pas, raznobojni prednji dio veza za kapicu – škufiju, te bijelu maramu za glavu – krp* (Franić Novak s.a.:s.p.).

³ Benc-Bošković 1983:30; Gović 2001:40; Gušić 1970:2; Krce 2004:101.

svilarstva (Krce 2004:98), a isto smatra i Jele Ruso iz sela Močići, koja je među prvima 1990-ih započela s uzgojem svilenih *bubica*. U filmu koji je 1997. god. snimila HRT gđa. Ruso navodi da se naglim razvojem turizma svilarstvo zapostavilo jer ... *u nošnji ne možete ići na posao, niti raditi u turizmu (!). Nošnja je ostala za folklor (...)* Starije žene su još uvijek nosile nošnju, međutim, mlađa generacija je s tim prekinula. Bez obzira na zamiranje ove tradicijske djelatnosti sedamdesetih godina 20. st. se još moglo naći sjeme dudova svilca (prema Ruso), a sve do Domovinskog rata u Konavlima su se mogle naći svilene niti u gotovo svakoj kući. Prognanica koja je 1991. godine gđi Hansal postavila pitanje: *Bi li ti sinko meni mogla dobiti bubicu?* i njime pokrenula potragu za dudovim svilcem (tj. njegovim jajašcima), odnosno samu obnovu svilarstva, imala je početkom Domovinskoga rata (kako se navodi u "Dešinoj" brošuri) 5 kg *imbrišima*, tj. prepredene svile (od dvije žice zaprede se jedna) za *kite* na ženskim košuljama, koja je nestala zajedno sa spaljenom kućom.

OŽIVLJAVANJE SVILARSTVA U KONAVLIMA: ULOGA "DEŠE"

Na pitanje kad je obnovljeno svilarstvo, tj. kad je i kako dudov svilac ponovno došao u Konavle, može se dobiti više odgovora, suglasnih najčešće (samo) o uzroku ovom poticanju (potreba za tradicionalnom proizvodnjom svile kako bi se obnovila konavoska nošnja, velikim dijelom uništena u Domovinskom ratu) i francuskom podrijetlu jajašaca dudova svilca. Autor Krce navodi da je sjeme dudova svilca uvezeno (Krce 2004:102), prema Komes ... *dudov svilac ponovno je došao u Hrvatsku (...) godine 1994., sakriven u njedrima jedne žene* (Komes 2003:31), dok autorica Gović navodi da je ... *skupocjena jajašca omogućila jedna tajanstvena pošiljka u običnoj koverti...* (Gović 2001:44). Usprkos različitim informacijama o tome kako su jajašca stigla u Hrvatsku (navela sam samo neke), gotovo svi upotrijebljeni izvori ističu ulogu koju je udruga "Deša" imala u revitalizaciji starog svilarskog zanata u Konavlima. Neki od izvora navode gđu Jany Hansal kao nesumnjivo najzaslužniju osobu za današnje postojanje svile u Konavlima (Gović 2001:44; Ruso u filmu HRT-a); iznimka je jedino autor Zelić, koji neprecizno navodi:

Godine 1994. uz pomoć Ministarstva obnove i razvoja pokrenut je projekt obnove svilogojstva i svilarstva u Konavlima kod Dubrovnika, kraju s tradicijom u svilogojstvu, svilarstvu, tkanju i vezenju svilom (Zelić 2001:420).

Zelić ili nije bio dobro informiran prilikom pisanja teksta ili je nepravedno ignorirao važnost koju su imale i imaju gđa Hansal i udruga "Deša" za konavosku svilu. Potrebno je stoga posvetiti nekoliko riječi (prema Franić Novak s.a.:s.p.) ovoj dobrotvornoj udruzi, koja je započela s radom ratne 1991. god., a formalno je osnovana i zakonski registrirana 1993. god. u Dubrovniku. Aktivnost "Deše" je od samoga početka usmjerena ženi. Tijekom rata je organizirala pomoć ženama prognanicama i izbjeglicama, trudeći se pružiti mogućnost neke terapijske aktivnosti (npr. ručni rad). Stabilizacijom prilika potrebe su se promijenile pa "Deša" uvodi i savjetodavne te edukativne aktivnosti. "Deša" pomaže obnovu starih obrta (npr. svilarstvo u Konavlima) i obnovu narodne nošnje otoka Mljeta.

Prema brošuri o obnovi svilarstva i povratku svile u Konavle, koju je napisala Jany Hansal,⁴ sve je započelo pitanjem: *Sinko, a bi li ti mogla dobiti bubicu?*, koje je jedna stara konavoska prognanica postavila autorici brošure i predsjednici ove humanitarne udruge u skloništu 1991. godine. Stara Konavoka je tražila dudov svilac kako bi sama proizvela svilu, obnovila svoju nošnju, te tako povratila osjećaj samopouzdanja i ponosa. Gđa Jany je shvatila da je ... *njena nošnja dio njenog identiteta i odanosti tradiciji njenih predaka i njihovom vlastitom načinu življenja* ("Dešina" brošura, s.p.). Prema riječima gđe Hansal (u brošuri i u filmu) put svile, tj. dudova svilca natrag u Hrvatsku, nije bio jednostavan. Potraga za *bubicom* trajala je oko godinu dana, tražilo se posvuda i mnogo je europskih i svjetskih ženskih udruga bilo uključeno i upoznato s potragom za *bubicom*... Razgovarajući s gđom Hansal doznala sam "iz prve ruke" kako su pronađene *bubice* za obnovu konavoske nošnje. Početkom 1994. "Dešine" prijateljice u Francuskoj pronašle su jajašca dudova svilca pri institutu INRA u Lyonu, koji se tražio projekt i obećao prva jajašca. Projekt je napravljen, Francuzi su bili oduševljeni, međutim po dolasku u Francusku gđa Jany se neugodno iznenadila riječima da joj obećana jajašca ne mogu dati to proljeće, nego tek na jesen iste godine... Usprkos razočaranju, a zahvaljujući prijateljicama, poglavito gđe Marie Reine Bernard i gđe Maje Dolibić, koje su pronašle SERICA-u (francusku udruhu žena) u pokrajni Cevennes,⁵ došlo se do jedanaest grama jajašaca dudova svilca, koja su, doslovno prokrijumčarena, za Uskrs 1994. stigla u Dubrovnik. Gđa Hansal u filmu *Kad list murve...* govori: *Prvo smo dobili 2,5 gr. i zahvaljujući jednom prijatelju, on ih je donio, ostalih 9 grama je putovalo u kuverti, u njedrima...* Kao što se vidi iz navedenoga, gđa Jany ni u filmu nije precizna govoreći kako su jajašca stigla u Dubrovnik. Usmeno sam je zapitala o zagonetnosti koja i danas obavlja ta "povratnička" jajašca, kao i o točnom načinu na koja su ona donesena u Dubrovnik. Gđa Jany mi je pojasnila da se u početku smatralo kako je bolje ne izaći s istinitim podatkom o krijumčarenju jajašaca, a zatim je uslijedio i romantičan odgovor: "u njedrima jedne žene", isti onaj koji sam našla i u "Dešinoj" brošuri koju sam dobila u našem razgovoru. Bez obzira na identitet te "anonimne" žene, svjedočanstvo je to o dubokoj povezanosti žena ovoga kraja s dudovim svilcem. Prema riječima gđe Hansal svi kažu i upiru prstom na nju kao na osobu koja je prokrijumčarila jajašca, a ona, smijući se, preuzima dio odgovornosti govoreći: *Ja sam možda organizator krijumčarenja, ali nisam zbilja ja nosila to u kuverti, nego je nosila jedna žena, koja uopće nije znala što nosi* (u filmu). Jajašca dudova svilca koja su "tajnovitim putem" ponovno došla u Konavle podijeljena su zainteresiranim ženama, a gđa Nana Radonić "odgojila" je prvi dudov svilac (1994.) u svojoj prognaničkoj sobi hotela Plakir.

Projekt obnove svilarstva u konavoskom kraju se nastavio. U ožujku 1996. u emisiji *Kolo sreće* HTV-a, predstavljen je "Dešin" projekt i prikupljena su sredstva (10000 kuna) za kupnju prvih dudovih sadnica. U studenom iste godine prvih 1000 sadnica patuljastog japanskog duda Kokuso stiglo je iz pokrajne Cevennes u Francuskoj i

⁴ Može se naći u udruzi "Deša".

⁵ Tu postoji svilarska zadruha i ljudi uzgajaju dudov svilac i proizvode svilu.

posaðeno je u konavoskim selima Vitaljina i Moćići (te u jednom selu Dubrovačkog primorja – Majkovima). U srpnju 1997. Hrvatska televizija, redakcija narodne glazbe i običaja, snimila je film *Kad list murve bude poput mišjeg uha* o dudovu svilcu i obnovljenoj proizvodnji svile na dubrovačkom području. I tom je prigodom udruga "Deša" bila prisutna i sudjelovala u snimanju filma koji do danas najbolje dokumentira ovu ponovno oživljenu tradiciju u Konavlima. Danas se u Konavlima, zahvaljujući poticaju i silnim naporima udruge "Deša" te snažnom lokalnom identitetu čija je najuočljivija oznaka upravo iznimna i prepoznatljiva nošnja, svilarstvom ponovno bavi desetak obitelji, od Vitaljine pa sve do Cavtata, a najviše u selima Čilipi i Moćići.

O TRADICIJSKOM KONAVOSKOM NAČINU PROIZVODNJE SVILE I SUVREMENIM IZMJENAMA

O bubici

Dudov svilac (*Bombyx Mori*), u Konavlima poznat kao *bubica*, pripada porodici prelaca i smatra se uz pčelu najvažnijim korisnim insektom u poljoprivrednoj proizvodnji.

Pojavljuje se kao leptir čija ženka nese jajašca, potom kao gusjenica i na kraju kao kukuljica unutar gustog svilenog zapretka, koja se pod određenim uvjetima potpunom preobrazbom ponovno pretvara u u leptira (Krce 2004:101).

Leptir dudova svilca je bijele boje, na glavi ima par perastih pipaca, tijelo mu je dlakavo i zdepasto, a usprkos rasponu krila od oko pet centimetara, slab je letač. Danas se više ne može naći u prirodi, nego samo uzgajan na umjetan način (prema Zeliću 2001:415). Zanimljivo je da se pari odmah poslije izlijetanja iz čahure te da mužjaci ugibaju čim oplode ženku, koja poživi nešto duže, tj. dok ne snese jajašca.

Što se tiče odnosa uzgajivač(ic)a prema dudovu svilcu, može se reći da je sličan kao i nekoć kad se o njima *vodilo više računa nego o djeci* (Krce 2004:101). Smatraju ga svetinjom, a prema riječima Ruso: *To je jedna plemenita životinja koja niti krepava, niti ugiba, ona jednostavno umire, ko' čovjek* (u filmu). Budući je *bubica* osjetljiva, okružena je velikom pažnjom *u svim stadijima razvoja* (Krce 2004:101), ljubavlju i poštovanjem, koje se izražava i nošenjem jajašaca na blagoslov prije samog procesa uzgoja. S obzirom na neobičnost ovakve vrste blagoslova i na to da se ne navodi u pisanim etnološkim izvorima, donosim ga ovdje zahvaljujući ljubaznosti velečasnog Stipe Kordića,⁶ koji u filmu blagoslivlja *bubice* gđe Ruso.

⁶ Velečasni Stipe Kordić bio je od 1992. do 1999. god. župnik u Čilipima. Već je od prije znao za ovaj blagoslov, ali nije točno znao gdje se nalazi. Pronašao ga je kad je gđa Ruso započinjala s obnovom ove tradicionalne djelatnosti, smatrajući, kao i svilarica Ruso, da bi bilo dobro blagosloviti *bubice* prije uzgoja, kao što se to radilo u prošlosti. Poslije toga su svilarice revno dolazile na blagoslov svilenih buba. Prema riječima velečasnog, Obrednik u kojem se nalazi Blagoslov *bubica* nabavljen je pedesetih godina 20. stoljeća, ali točna godina izdanja nije navedena. Zanimljivo je da novija izdanja Obrednika nemaju ovu molitvu, te pretpostavljam da je to zbog promijenjena načina života, te time uvjetovanim napuštanjem nekih tradicijskih djelatnosti.

Rimski Obrednik Blagoslova: Blagoslov Svilenih Buba (str. 509, br. 63)

S(većenik) Pomoć je naša u imenu Gospodina.

O(dgovor) Koji stvori nebo i zemlju.

S. Gospodin s Vama.

O. I s duhom tvojim.

S. Pomolimo se.

Molitva

Bože stvoritelju i upravitelju svih stvari, koji si životinjama stvarajući ih podao snagu, da se svaka rasploduje prema svojoj vrsti, molimo te, dostoj se ovo sjeme svilenih buba svojom dobrotivošću blago+sloviti, njegovati i množiti, da sveti oltari tvoji, nakičeni njihovom predom, i vjernici tvoji, sjajući se u njoj, svim srcem slave tebe kao djeljitelja sviju dobara. Koji s Jednorodnim svojim i Duhom Svetim živiš i kraljuješ, u vjeke vjekova.

(I neka se poškrope blagoslovljenom vodom)

O(dgovor) Amen.

Briga oko uzgoja svilene bube traje cijelu godinu. Moglo bi se reći da započinje višemjesečnim čuvanjem *šjemen*a, sitnih, sivkasto-crnih jajašca dudova svilca, koja su se preko godine, spremljena u bijelu platnenu vrećicu, nekada držala u nekoj hladnijoj kućnoj prostoriji, a danas ponekad i u zamrzivaču kako bi se spriječilo neželjeno i prerano izlaganje gusjenica. *Proljetni dani donose u kuću radost svilarenja...* (Gović 2001:42), a prema Radonić (u filmu): *Mora to biti kad lišće od murve bude veličine mišjeg uha (...)* jer onda (*bubica*) može sisat, može jesti tako mlado lišće... (Ruso, u istome filmu) dodatno precizira da vrijeme uzgoja obično započne za Uskrsa. Na Veliki petak ili na sam Uskrs dugo čuvana jajašca dudova svilca se nose u crkvu na blagoslov, zajedno s *jajima i ostalom hranom* (Krc 2004:101). Time započinje uzgoj u užem smislu, tj. proces proizvodnje svile. Kako Ruso objašnjava: *To nije slučajno, jer u to vrijeme pupa murva i počinje izlaziti mladi list...* Time se ostvaruje temeljni "prehrambeni" uvjet uzgoja dudova svilca, koji, kao što je poznato, proizvodi svilu samo ako se hrani lišćem bijelog dudu (mr. Bakarić u filmu; Krc 2004:103). Potrebno je međutim naglasiti, pozivajući se na autora Krcu, da *bez određenih vrijednosti topline, vlažnosti i svjetla nema ni gusjenice ni čahure iz koje se dobija svilena nit* (Krc 2004:101).

Nakon crkvenog blagoslova konavoske žene (i danas kao u prošlosti) na tradicijski način zagrijavaju *šjeme*. Određenu količinu jajašaca stave u malu bijelu platnenu vrećicu, koju sprema najbliže srcu, u njedra. U tom prirodnom inkubatoru, na prosječnoj tjelesnoj temperaturi od oko 36,5 C iz jajašca se obično razviju gusjenice, tzv. *bubice* za dva (Hansal), tri (Slovak) dana, odnosno prema Benc-Bošković, za najviše 4-5 dana, što je

znatno brže nego u uvjetima industrijske proizvodnje, gdje se sjeme dudova svilca razvija za 10-15 dana pod temperaturom od 15-20 C (30). Istoj autorici dugujemo i podatak da

Kroz to vrijeme žene koje u njedrima nose sjeme svilca pažljivo se kreću i najčešće zadržavaju kod kuće, jer bi rad na polju ili boravak na putu mogao ozlijediti sjeme i mlade gusjenice u samom razvitku (Benc-Bošković 1983:30).

Tek izležene gusjenice su velike 2-3 mm (prema Zeliću 2001:415). Autorica Benc-Bošković navodi da se već prije nego što gusjenice izmile iz jajašca, u kući odredi mjesto pogodno za uzgoj bubica. Obično je to suha soba na *podu* (katu)... i u kojoj nema propuha.⁷

U tu se prostoriju postavljaju stalci, tj. jese – podlošci izrađeni od trstike,⁸ koji se prekrivaju papirom, kako se mlade i nejake gusjenice ne bi ozlijedile (Benc-Bošković 1983:30).

Same Konavoke najčešće, ipak, prvo smještaju *bubice* u male drvene kutije (danas češće kartonske), a zatim kad malo poodrastu, presele ih na *jese*.

Gusjenice dudova svilca mogu živjeti slobodno u prirodi i hraniti se različitim biljkama, međutim, stvaraju svilu, odnosno (svilene) čahure samo ako jedu bijeli dud (prema: Bakarić u filmu i Krce 2004:103). Ovisno o količini uzgajanih bubica, ali i o njihovoj veličini, treba manje ili više dudovog lišća. Svilarica Ruso (u filmu) kaže da ... *dnevno treba osam do deset vreća lišća...* ali ne precizira o kojoj se količini gusjenica radi. Prema riječima druge svilarice, gdje Slovak, kojoj su se u proljeće 2005. godine izlegle gusjenice (prije vremena i slučajno u ladici), riječ je o velikoj količini *bubica*. Ona je prigodom mojeg posjeta (2005.) imala jednu punu *kašetu* (drvena kutija za voće) gusjenica i još nešto u manjoj kutiji od bombonijere i za navedenu je količinu gusjenica, nakon drugog presvlačenja (planirala ih je uskoro prenijeti na *jese*) dostajala jedna plastična vrećica lišća dnevno. Slovak kaže da što su gusjenice veće, to ih treba češće hraniti, tako da se pred zapredanje hrane "i po danu i po noći". Kako navodi autorica Benc-Bošković *dnevno se bubice hrane tri do šest puta, ovisno o njihovom uzrastu* (Benc-Bošković 1983:30), daje im se cijeli dudov list, a posebno se pazi da list bude suh.

Kako ističe Ruso (u filmu), *Bubica je osjetljiva, ona ne smije jesti ni mokro, ne smije jesti rosno. Bubici isto tako smeta plod, zato je važno da se ona zavije prije nego sazri murva, jer murva je slatka, a to bubici nije dobro*". Svilaricama Drobac i Slovak zahvaljujem na zanimljivim podacima o mirisima koji gode ili štete bubicama. Bubicama posebno odgovara miris tamjana, ruža (spasovica) i pancete (tj. dim od tzv. larda), dok im šteti miris ribe i perunika. Oslabljenim, bolesnim bubicama znalo se kao lijek "davati" crnog vina (poškropile bi se vinom). Za bubice su posebna opasnost mravi i mačke, koji su zapravo, prema Drobac, smrtonosni. *Krajni cilj je* (prema Ruso, u filmu) *da bubica bude zdrava, čvrsta, jer ona se može proilit, a ona kad se prolije iz nje iscure tekućina i od nje nema od zavijanja ništa. Sve ono što je ona trebala stvoriti u svilu to nestane. Njezina*

⁷ Osjetljive *bubice* ne bi mogle preživjeti u vlažnim prostorijama i na vjetru.

⁸ Inače služe za sušenje smokava.

temperatura ne bi smjela varirat, trebalo bi da je najmanje 20 stupnjeva, do 23. Može se prehladit, isto ko' i čovjek. O prehrani bubica posebno, ali o brizi prema njima uopće, ovisi kvaliteta svile, veličina čahure, a time i dužina svilene niti.

Životni ciklus gusjenice dudova svilca, *bubice* traje, smatra mr. Bakarić, oko 40 dana (u filmu). Autorica Benc-Bošković govori također o mjesec i više (35-40) dana (Benc-Bošković 1983:30, 31), dok Komes piše da je "točno 33 dana" (Komes 2003:31). Za to vrijeme gusjenica prolazi kroz pet faza koje se sastoje od hranjenja (lišćem bijelog dudu) i spavanja.

Nakon osam dana hranjenja gusjenice obično tri dana ne jedu jer za to vrijeme *spavaju i presvlače se*. Ove faze spavanja i hranjenja izmijene se još tri puta u životnom ciklusu *bubice*, koje kroz to vrijeme prave mnogo izmeta, a jer *Treba bit čisto ispod njih, to se svaki dan čisti, mete metlicom, prebire rukama* (Ruso u filmu). U fazi spavanja gusjenica najviše raste i razvija se, tako da, prema mr. Bakariću (u filmu), svoju početnu težinu poveća za 30000 puta, dok njezina dužina naraste tek za desetak puta.

Kad se gusjenice potpuno razviju, one prestanu jesti, što je ... *znak da je došlo do zapredanja* (Benc-Bošković 1983:30, 31) *bubica* u *punčele* (tj. gusjenica dudova svilca u čahure). To je važan trenutak u dobivanju svile i započinje osam do deset dana (Krce 2004:102; Zelić 2001:415) nakon četvrtog presvlačenja gusjenice i prestanka hranjenja. Za vrijeme posljednjeg presvlačenja gusjenice postaju nemirne, tijela su im prozirna i traže posebno mjesto za zapredanje. Prema Drobac, kad se zadnji dio tijela gusjenice zadeblja i zažuti, pošto je pun svile, tj. smole, gusjenica se popne na grančice žuke kako bi započela zapredanje. Tako dozrelim gusjenicama pripremaju se i posebni ležajevi za zapredanje ... *od suhih grančica, slame u snopićima, trave svilarice, poljske metle i slično* (Krce 2004:103). Autorica Benc-Bošković navodi da im se namjesti tzv. ... *koruna, razno granje, najčešće ružmarinove grančice, mlade stabljike brnestre (žuke), lišće od oraha ili skrobutine, poljska penjačica, na kojima se gusjenice začahure* (Benc-Bošković 1983:31). Svilarice ipak najčešće postavu u blizini gusjenica samo gran(čic)e žuke (prema riječima Drobac, Slovak i Hansal), premda se mogu upotrijebiti i ... *grane, grančice duba, oraha. Bitno je samo da su tvrde i da ne venu* (prema Drobac). Sam proces uvijanja, tj. zapredanja *bubice* u *punčelu* ... *traje oko četiri dana* (Krce 2004:103) i postiže se tako da gusjenica ... *pokreće glavu u obliku položene osmice* (Zelić 2001:415; Krce 2004:103) istodobno izlučujući slinu iz svilenih žlijezda koje su smještene "... ispod usnog ustroja", preciznije *Iz jednog otvora izlučuje se svilna nit fibroin, a iz drugog ljepljiva tvar sericin koja obavija i sljepljuje svilnu nit* (Zelić 2001:415), koja otvrdne na zraku. Tako gusjenica omota oko sebe svilenu nit oblikujući čahuru, u Konavlima zvanu *punčela*.

Čahure su pretežito bijele ili žute i premda se njihov oblik neiskusnom promatraču čini jednoličnim, iskusne svilarice razlikuju muške od ženskih čahura upravo prema njihovom obliku: "uštinute punčele tj. *one koje su po sredini nešto sužene, ženke su, a ravne punčele su mužjaci*" (Benc-Bošković 1983:31).

Svilene punčele se ostave obično ... *na podlošcima 4-5 dana, a onda se pažljivo skidaju sa stalka i granja pazeći da se odstrani gruba svilena nit koja se skupi oko oklopa čahure* (Benc-Bošković 1983:31), a kojom se bubica uhvati za tzv. *korunu* (tj. grančice žuke i sl.) i koja se (prema Hansal) naziva grež svila.

Prestankom zapredanja počinje stadij pupe ili lutke koji traje oko 15 dana, a na kraju stadija završena je metamorfoza u leptira (imago) (Zelić 2001:415).

Ciklus dakle, završava leptirom koji izlazi iz čahure da bi se oplodio. U svilarstvu se osobito pazi da se to ne dogodi neželjeno jer leptir, izlazeći iz čahure, prekine svilenu nit pa se takva čahura ne može upotrijebiti. Stoga se pravodobno započinje s izvijanjem svile (prema konavoskim svilaricama: *Kad se gusjenice začahure, stoje nekih desetak dana.*) ili se nekako usmrćuje lutka u čahuri i tako spriječava posljednja faza u životu dudova svilca, faza leptira. Čahure se s takvom namjerom stave ... *na sunce ili u zagrijanu vodu* (Benc-Bošković 1983:31), u krušnu peć (prema Zelić 2001:415), a danas se, kao što navode konavoske svilarice, pohranjuju i u zamrzivač.

Samo odabrane *punčele*, najveće i najljepše, nastavljaju živjeti kako bi se osiguralo potomstvo, tj. *šjeme* za uzgoj svilene bube sljedeće godine. *Obično se za sjeme ostavi jednak broj čahura mužjaka i ženki* koje se ... *ostave na posebno mjesto, da bi se iz njih nakon izvjesnog vremena izlegao leptir, koji čim položi sjeme ugiba* (Benc-Bošković 1983:31). Prema Komes, odabrane čahure se odnose *u babinu sobu na bijeli stolnjak*. Stolnjak spominju i svilarice (Drobac i Slovak), ali u drugom kontekstu: *Izabrane čahure (više parova muško-ženskih čahura) zamotaju se u stolnjak i objese na zid. Nakon nekog vremena iz čahura izlaze leptiri i pare se, bacaju sjeme (koje se naknadno sastruže sa stolnjaka) i nakon par dana ugibaju*. Zasiurno, ubrzo nakon parenja leptiri ugibaju, ali je vjerovati da muški leptiri ugibaju odmah nakon oplodnje, a ženski nakon što se izlegnu jajašca (prema: Krce 2004:103; Komes 2003:31; Kolić Klikić 1967:90). *Ženke nesu jaja pola sata nakon oplodnje* (Zelić 2001:416), a Krce precizira: *Ženka u dva do tri dana snese šesto jajašaca* (i Zelić potvrđuje ovaj broj – 2001:416), *čija je težina 0,5 miligrama, što znači da se u jednom gramu jajašaca nalazi 1500 do 2000 jedinki* (Krce 2004:103). Od jednog grama jajašaca dobije se oko 3 kilograma čahura (prema Zelić 2001:415). Zanimljivo je da su prije polaganja jajašaca ženski leptiri nešto deblji i duži, ... *4-5 cm, a kada iznesu jaja smanje se i potom uginu* (Kolić Klikić 1967:90). Kazivačici – svilarici Drobac zahvaljujem podatak o konavoskoj mjeri za uzgoj bubica: *Od jednog naprstka jajašaca budu četiri jese bubica pred zavijanje u punčele*.

Jajašca dudova svilca nekoć su se tijekom godine čuvala ... *u bijeloj platnenoj vrećici u hladnijem prostoru kuće* (Benc-Bošković 1983:30). Hansal potvrđuje takvu praksu i danas, dodajući da se za udrugu "Deša" jajašca čuvaju u ledu dubokog zamrzivača. Isti način čuvanja jajašaca poznaju i ponekad koriste i neke svilarice (prema rječima Drobac i Slovak).

O IZVIJANJU SVILE I RADNJAMA KOJE SLIJEDE

Cijeli ciklus od oplodnje do nastanka čahure podobne za izvlačenje svile traje oko osam tjedana (Krce 2004:103).

Onako kako to Krce navodi: *Izvlačenje niti iz čahure vrlo je složen i osjetljiv posao, traži strpljenje, znanje i umijeće...* (Krce 2004:103), moram međutim, istaknuti da sam drukčiji dojam stekla prisustvovanjem na izvijanju svile kod gđe Drobac 2005. godine. Svakako da je potrebno znanje, strpljenje i umijeće, ali osobno, na temelju jednog iskustva, usudujem se utvrditi da izvijanje svile nije osobito težak niti kompliciran, nego samo dugotrajan posao. Teže mi se čini uzgajanje *bubica* do faze *punčela* i radnje koje se nastavljaju na samo izvijanje svile. Kod *vađenja*, tj. izvijanja svile (na kojem sam prisustvovala), sudjelovale su dvije žene – svilarice Drobac i Slovak, premda ovaj posao može obavljati i samo jedna žena (kako sam sama iskušala).

U mlako zagrijanu vodu *punčele* se stavljaju "na šake", najčešće ih u loncu bude od 10 do 20. Broj *punčela* u loncu zapravo ovisi, prema gđi Hansal, o debljini svile koja se želi dobiti, tj. o potrebi koja motivira Konavoke na proizvodnju svile. Žena koja izvija svilu jednostavno osjeti po dodiru je li nit dovoljno debela, te eventualno doda pokoju čahuru kako bi dobila deblju nit. Za konavoske kite obično se stavi 15 *punčela*, a ako se želi dobiti svila za tkanje, broj raste na 20. Prema Benc-Bošković, deblja svilena žica prikladnija je i izdašnija za ukras na muškoj i ženskoj odjeći namijenjenoj za rad, ... *dok je za ukrase na odjeći određenoj za svečanije prilike, a naročito za izradu, tj. vezenje konavoskih poprsnica i zarukavlja ženskih košulja, podesnija tanja svila* (Benc-Bošković 1983:31).

Neposredno prije nego što je prezentacija za turiste započela, gđa Slovak je stavila dvije šake čahura u zagrijanu vodu da omekšaju. Pazila je da voda ne proključa kako se ne bi uništile svilene niti na *punčeli*. Hansal kaže da svilarice govore kako voda mora biti toliko vruća ... *da se iznad površine još može staviti dlan*. Izmjerivši temperaturu takve vode, utvrdila je da je riječ o temperaturi od 80 do 90 C (još preciznije 85-88 C). Dok se čahure namaču u vrućoj vodi, svilarica ih lagano dodiruje i miješa ... *rašljastom granom...* (Benc-Bošković 1983:31), ... *šipkovim štapom...* (Gović 2001:42) ili malom metlicom od povezanih grančica (npr. vrijeska) kao što je to na prezentaciji radila Slovak kako bi se pomoću hrapavih i rašljastih grančica počele skupljati niti svile koje se oslobađaju s omekšalih čahura. Svilena se nit izvlači bez prekida, ako se pravodobno započelo s izvijanjem (prije nego što je letir sazreo i oslobodio se iz čahure), odnosno ako se prethodno usmrtila lutka u čahuri (te tako spriječila njezina metamorfoza u leptira).

Iz jedne čahure može se izvući od 1500 do 2000 metara svilene niti. Početak niti nalazi se na vanjskoj, a završetak na unutarnjoj strani (Krce 2004:103).

Izvijene niti se namotavaju u klupko (prema Benc-Bošković: *Jedna žena vješto štapićem vadi svilu iz kotla, a druga je namotava...*) ... *na već pripremljeni podložak, napravljen najčešće od listova smokve koji se uviju u komadić bijele tkanine* (Benc-Bošković 1983:31).

Ovakvu vrstu podloška koristi(la je) i Drobac, koja precizira da je riječ o vlažnoj krpici obavijenoj oko smokvina lista. *Svila se štrljeka⁹ na podložak...*, tako da se na kraju oblikuje kao mali sir.

Slijedi sušenje svile u klupcima, potom se osušena svila premata ... *na mala motovila lakta dužine, tj. od pola metra* (Benc-Bošković 1983:31), a zatim, pošto je sirova svila ... *svijetložuta, puna smole još se jednom kuha u vodi kojoj se dodaje prosijanog pepela i domaćeg sapuna* (Gović 2001:42). Zelić ovaj postupak kuhanja sirove svile u sapunici naziva degumiranje, te objašnjava da se tako uklanja svileni lijepak (sericin), pa sirova svila ima samo jednu nit, poprima bijelu boju, lijepi sjaj i postaje mekana (Zelić 2001:416). Prema Benc-Bošković, svila se izbjeljuje ... *u liksiji, lugu, od pepela koji se u određenoj količini stavi u krpicu...*, pazeći ... *do koje mjere treba svila da pobijeli, tj. izgubi oštar sjaj. Nakon toga svila se dobro ispere po nekoliko puta, i to u potoku žive vode ili u kišnici* (Benc-Bošković 1983:31).

Izbijeljena svila se prede na vretenu i potom boji – *piturava*. Danas svilarice upotrebljavaju umjetne (anilinske) boje, umjesto prirodnih (razno bilje, plodovi i korijenje) koje su se koristile u prošlosti. Jany Hansal ističe da su se u dubrovačkom kraju, pa tako i u Konavlima, dosta rano počele upotrebljavati gotove boje koje su pomorci donosili s Levanta (Istoka). Sve do 60-ih godina 20. st. kinin se upotrebljavao za dobijanje žute boje konavoskih *kita* na *poprsnicama*. U filmu gđa Marija Primorac govori o bojama kojima se *masti* svila, pa tako i o prirodnim bojama koje su se nekoć koristile. Prema Primorac, u 20. stoljeću svila se počinje bojati bojama koje se kupuju na dekagrame, međutim kakvoća te boje je sumnjiva i zato se danas nastoji vratiti starom načinu bojanja ... *kako su to radile naše bake, koje su nam prenijele neke od njihovih iskustava*. Tako se, prema Primorac, crvena boja dobija iz korijena biljke broć, žuta, jako važna u konavoskom vezu, dobija se iz stabljike i korijena divlje jabuke. Zelena boja se dobija iz listova murve, tj. duda, smeđa iz lista i kore mladog zelenog oraha, a crna iz korijena i stabljike biljke *tršlje* ili *tršlje* koja raste u dalmatinskim krajevima. Autorica Benc-Bošković dodatno informira kako su se dobijale žuta, smeđa i modra boja. Za postizanje žute boje upotrebljavala se kora divlje jabuke ili kora primorskog šipka. Smeđa se boja dobijala ... *iskuhavanjem orahove kore ili od lišća crnog jasena...*, a modra ... *od kupljenog praška indiga* (Benc-Bošković 1983:42).

SVILA (ODJEVNI PREDMETI I DETALJI) U KONAOSKOJ NARODNOJ NOŠNJI

Žene su u Konavlima sve do šezdesetih godina 20. st., kako je već spomenuto, same proizvodile svilu za izradu osebujne konavoske nošnje: uzgajale su *bubice*, gusjenice dudova svilca, izvijale svilene niti s čahura i ispredale svilu. Kazivačica Drobac spominje

⁹ Prema Drobac, *štrljekati* u Konavoskom govoru znači: ... *stalno klupkom okretati i motati svilu na podložak*. Danas se više ovaj glagol gotovo i ne može čuti, vjerojatno baš zbog postupnog napuštanja ove djelatnosti u 20. st.

da su mlade konavoske nevjeste trebale za *dotu* (tj. za svilene detalje i odjevne predmete) jedan kilogram svile, za koju je trebalo pripremiti 8 kg čahura.

Što se tiče bojanja svile, autorica Gušić piše da su Konavočke davale svilu na bojanje u grad majstorima (Gušić 1970), ali iz samih Konavala imamo više podataka o bojanju (prirodnim ali i umjetnim bojama) u kućnoj radinosti. Budući da nekad u Konavlima nije bilo drugoga konca osim svilenog, svilom se šivalo, vezlo i tkalo (prema Krce 2004:101), ali valja, međutim, naglasiti da se u Konavlima daleko najviše svilom vezlo i to posebno za ženske nošnje. Prema autorici Benc-Bošković:

Svilovez i primjena svile u folklornom tekstilu jedan je od onih mediteranskih elemenata koji su zarana, već od 6. st. nadalje, bili uneseni u kontaktnu zonu (dinarsko područje) u kojoj se uzajamno miješaju dinarski i jadranski elementi. (...) Tom mediteranskom, odnosno helenističko-bizantskom nasljeđu, pripadaju svi ukrasi na ženskim košuljama duž našeg primorja, pa tako i svilovez na konavoskim košuljama (Benc-Bošković 1983:95).

Što se tkanja svilenim nitima tiče, *Konavočke se nisu bavile finim tkanjem (Benc-Bošković 1983:36), nego su svilenu pređu odnosile dumnama u Dubrovnik i cavtatskim tkaljama (prema Benc-Bošković 1983:37; Gušić 1970:s.). Dumne picokare su (u tri svoje kuće: na Dančama, kraj Tricrkve i u Sigurati) ... do nedavna tkale sve vrste svilenih tkanina u dvije jednostavne tehnike, poznate u našem pučkom tekstilu: na platnensko tkanje i na rašu (Gušić 1970:s.p.). Cavtatske tkalice koje su se ... bavile izrađivanjem tkanih i šivanih djelova konavoskog ruha (Gušić 1970:s.p.), izrađivale su od svile konavoske kurđelice (prema Benc-Bošković 1983:36; Gušić 1970:s.p.).*

Svila se u konavoskoj nošnji najviše susreće na ukrasnim, izvezenim detaljima ženske nošnje, kao što su: *poprsnice* – na prsima, *ošvice* – na zasukavljima bijele platnene košulje, svileni vez (u boji prirodne svile) na sasvim bijeloj *korotnoj prekrivači* (... koja je u ogavlju udatih žena služila kao znak dubokog žalovanja za nekim bližim u porodici (Gušić 1970:s.p.)) i na nekim djevojačkim *crvenkapama*, te ... *ukrasna pruga izvezena žutom domaćom svilom*, koja se nalazi na ovratniku i rukavnicama ženskog suknenog haljeta zvanog *koret*, *koretina* (prema Benc-Bošković 1983:65). Potrebno je spomenuti i vunene *Pregače izvezene svilom...*, koje su do kraja 19. st. nosile ... *imućnije Konavočke i to nevjeste na dan vjenčanja, te mlade žene u svečanim prilikama* (Benc-Bošković 1983:64). Svilovez se rabio i za ukrašavanje drugih djelova ženske odjeće, kao što su npr. *modrina*, *jačerma* i *dolama*, a što je naravno najviše ovisilo o imovinskom stanju obitelji nositeljice.

Što se tiče najpoznatijih svilenih ukrasa na ženskoj nošnji, potrebno je istaknuti da su, za razliku od prave košulje dinarskog tipa, gdje je ... *vez izrađen direktno u platno košulje, pa je s iznošenim predmetom propadao i rad...* (Gušić 1970:s.p.), konavoske *poprsnice* i *ošvice* uvijek izrađene posebno (na lanenom platnu) i prišivene za bijelu platnenu košulju. Budući da je ovakav svilovez iznimno osjetljiv, Konavočke su ukrasne detalje sa svojih košulja odšivale prije i našivale nakon svakog pranja košulje. Tako se

sačuvalo (do Domovinskoga rata) jako puno ovog skupocjenog veza, koji se ostavljao u nasljeđe (najčešće kćerima i unukama).

Konavoski je vez izveden raznobojnom domaćom svilom ... u tehnici odbrojanja niti... (Benc-Bošković 1983:61), a ... zbog čiste geometrijske strukture... morao je biti ... najpreciznije izveden da bi se ornament složio, a izgled je zavisio o finoći podloge na kojoj se vezlo, o finoći i debljini konca, vještini vezilje, odabira motiva i načina izvedbe, prema čemu se svaki pojedini primjerak i cijenio: kao skupocjen za svečane prilike ili kao običan, svakodnevni (Mijović Kočan 1984:85).

Svaka od varijanata veza na poprsnicama i ošvicama ima svoj naziv i svoju određenu društvenu službu, a najviše značenja, kako autorica Gušić ističe, ima *poprsnica zlatnica*, koja je služila za košulju vjenčanicu u nevjestinskom ruhu (Gušić 1970:s.p.). Ovu vrstu ne spominje Primorac (u filmu) govoreći o primjeni svile za izradu *poprsnica*: *Postoji jako veliki broj uzoraka poprsnica. Danas su najpoznatiji: skadarica, kadifača, zatvorenica, mačje stope, na kružice, na jabučice...* Skadarica je najsvečaniji vez, on se nosi u izuzetno svečanim prilikama, kadifača je isto tako vrlo svečani vez i potiče iz 19. stoljeća. Zatvorenica je vez od svjetlijih tonova crvene boje, do vrlo zagasitih tonova crvene boje ... tako da se nosi kad je u kući korota. Svjetliji ton ako je netko iz rodbine bio daljni rođak, a jako zagasiti ton kad je u kući vrlo velika korota. Mačje stope i na jabučice, na kružice nosile su mlade djevojke, jer oni su i manji vezovi po veličini. Vezovi se opliču sa žutom bojom tzv. opletušom. Autorica Zec od vezova spominje tzv. *mrki vez*, koji se u Konavlima nosio do kraja 19. st., a Konavočke ga više ne znaju raditi, kao ... *zahtjevni vez, tip guste pokrstice, a ime je dobio po obilno upotrebljenoj crnoj svijetloj niti, koja čini osnovu motiva...* (Zec 1997:57, 58). Ista autorica spominje vez tipa *utkanice*, koji se zadržao u varijanti do danas i uglavnom predstavlja ono što podrazumijevamo pod terminom konavoski vez (Zec 1997:58). Moram istaknuti da daleko najviše podataka o vrstama različitih konavoskih vezova donosi autorica Benc-Bošković u onom dijelu svoje knjige u kojem govori o ukrašavanju odjeće.

U donjem dijelu svake *poprsnice* nalazi se najupadniji i najkarakterističniji ukras konavoske ženske nošnje: konavoska *kita*, odnosno ... *četiri bujne kite od žute upredene svile, zvane imbrišim. Na starijim su poprsnicama žute kite bile prošarane crvenom i zelenom svilom te provučene direktno kroz vezivo, dok novija košulja ima te kite nadodane uz vez* (Benc-Bošković 1983:62).

Imbrišim svila je posebno cijenjena i upotrebljava se samo za *kite*. Dobija se tako da se od dviju svilenih niti zaprede jedna. Boji se u žutu boju (u različitim tonovima, ovisno o dobi nositeljica *kita*), dok udovice boje *kite*, ali i druge svilene vezove (na nošnji) u crno. Ovaj bogati svileni ukras na grudima konavoskih žena vjerojatno nije slučajno tu, premda ga Konavočke danas ne znaju drukčije objasniti nego estetskom funkcijom. Prema autorici Komes ... *prirodna svila svojim dobrim zračenjem čuva grudi od svih bolesti* (Komes 2003:31).

Na muškoj nošnji su svileni ukrasi neusporedivo rjeđi i uglavnom nisu rad konavoskih žena, a samim tim ni posebno važni za ovaj rad. Svila ukrašava prsluke i kratke

haljetke svečane i svatovske odjeće, zvane ... zlatno ili svatovsko odijelo... (Benc-Bošković 1983:52). Zanimljivo je spomenuti da se *kita od imbrišima* nalazila na visokim crvenkapama u obliku fesa, koje su Konavljani nosili u svečanim prilikama u drugoj polovici 19. st. (Benc-Bošković 1983:57).

U konavoskoj narodnoj nošnji nema puno svilenih odjevnih predmeta i dodataka. Spomenuti se moraju *kurđelice* u ženskoj nošnji te dvije vrste svilenog pojasa u muškoj nošnji. *Kurđelice* su uske svilene ukrasne trake, koje se povezuju oko širokog, čvrstog pojasa, vrlo utegnuto u struku. Duge trake opasane *kurđelice* padaju uz desni bok ... *malu sprijeda uz kralješ od sedefa i uz srebrenu britvu, nož, simbol domaće i njezine vlasti u kući da čeljadi dijeli kruh* (Gušić 1970:s.p.). Konavoske *kurđelice* proizvod su cavtatskih *tkalica* (Gušić 1970:s.p.). Njihovo *Tkanje je izrađeno od uporedne niti raznobojne svile u tehnicu s dvije ničanice* (Benc-Bošković 1983:43). Od početka 20. st. svila polagano ustupa mjesto drugim materijalima, tako da se za izradu ženskih tkanica u osnovi upotrebljavala pamučna nit, dok je potka bila od vune (prema Benc-Bošković 1983:44), a samo uz ... *vanjske rubove bile su utkane pruge od žute domaće svile* (Benc-Bošković 1983:44). Unatoč ovoj promjeni *kurđelice* za svečanije prilike i dalje su se izrađivale od domaće svile (prema Benc-Bošković 1983:44).

Osim svadbenog, odnosno svečanog pasa ... *od kupovne svile, ali i od domaćeg svilenog tkanja koje nije izrađivano u Konavlima* (Benc-Bošković 1983:50), u konavoskoj muškoj nošnji nosio se ... *prilikom svadbenog pira i za vrijeme velikih narodnih proslava i ... raskošni svileni pojas sa resama na krajevima (...) orijentalni pas tipa trabolos...* u Konavlima zvan svileni pas (prema Benc-Bošković 1983:51). Autorica Gović navodi da se za muške pasove ... *nekad metalo srebrom ukrašeno oružje* (Gović 2001:41), a ustvari je riječ o tome da se pritom ispod svilenog pojasa nalazio svilaj ... *kožnati pojas...*, koji je ... *služio kao spremica za razne predmete* (Benc-Bošković 1983:51).

Tijekom 20. st. svileni vez bitno se pojednostavljavao: *poprsnice* su se smanjile na polovinu prvotnih, a nekad široke i bogato izvezene *ošvice* na rukavima, tada su ... *svedene na neznatan ostatak* (Gušić 1970:s.p.). Svila, tradicijski materijal konavoskog veza, zamjenjuje se sve češće pamučnim nitima, što zajedno s promjenom osnove, tj. uporabom kupovnog tekstila, bitno utječe na promijenjeni izgled ovog konavoskog blaga. Tijekom okupacije Konavala, u Domovinskom ratu, stradale su mnoge nošnje i svilom ukrašavani njihovi detalji, koji su zbog iznimne ljepote i vrijednosti nošeni samo u posebnim prigodama. Ta vrijednost nije samo estetska i gospodarska nego je posebna emotivna vrijednost, koja se postiže samo prenošenjem sa starije obiteljske generacije na mlađu. Nadajmo se da će se u Konavlima, uz oživljeno uzgajanje dudova svilca i svilarstvo, potaknuti i zanimanje mlađih generacija za očuvanje iznimnog vezilačkog nasljeđa.

O SVILI I KONAVOSKOM IDENTITETU

Važnost svile za konavoski identitet izražena je posebnim odnosom (prije svega) stanovnica ovoga kraja prema svili i naravno prema nošnjama na kojima se svila najviše

susreće. Možda zvuči malo pretjerano, ali u Konavlima se nekada doista, kako to navodi Krce, sa svilom *i radalo i umiralo* (Krce 2004:101). Svila je imala svoju ulogu u životnim običajima: svilom se "dočekivalo" bebe na ovaj svijet, povezujući im prekinutu pupčanu vrpcu plemenitim nitima, ali i "ispraćalo" pokojnike na "drugi" svijet, povezujući im noge i ruke, koje bi se prekrižile na prsima. Što se tiče ovog posljednjeg konavoskog običaja, zanimljivo je objašnjenje kazivačice Drobac da se to navodno radilo kako se pokojnik ili pokojnica ne bi vratili na ovaj svijet. Razgovarajući sa svilaricama, stekla sam dojam da je ovaj običaj bio u praksi poznatiji većem broju ljudi od prvoga, koji je čini se, bio rezerviran za najuži ženski krug, a glavnu su ulogu imale vješte konavoske babice. Kako bih potkrijepila prethodnu izjavu, navest ću iskustva triju starijih Konavoka (od otprilike sedamdesetak godina) o navedenim običajima. Prema riječima Kate Bačan (u spomenutom filmu): *Nisam ja to gledala nikad, ali su pričali da bi... svilom babice povezivale pupak novorođenčetu, do šezdesetih godina 20. stoljeća kad žene počinju ići rađati u dubrovačku bolnicu. U posmrtnim običajima 30-ak niti svile, tzv. pasam, uzimao se kako bi se pokojniku ili pokojnici zavezale ruke i noge. Gđa Bačan svjedoči: Tako je bilo, to sam i ja radila, ja više ne znam sad naprijed kako će biti, ali sad, do sad je tako bilo...*

Dvije Mare (Drobac i Slovak), poznate konavoske svilarice, posjetila sam prigodom jednog turističkog prikaza izvijanja svile, a u razgovoru koji se nakon toga nastavio doznala sam (između ostalog) da su obje u svom životu imale prilike pokojnicima povezati ruke i noge svilenim nitima, ali da je samo kazivačica Slovak imala jednom, i to slučajno, priliku povezati pupak novorođenoj bebi. Prije nešto manje od 30 godina u njezinu neposrednom susjedstvu prijevremeno se rodilo dijete kojem je prekinuta pupčana vrpca pa je bilo u životnoj opasnosti, te je trebalo brzo reagirati kako bi se spasio tek udahnuti život. Gđa Slovak je upotrijebila niti svile kako bi povezala pupak novorođenčetu, poznavajući, najviše iz priča, staru konavosku praksu. Prema njezinu kazivanju majka i dijete su nakon toga prevezeni u dubrovačku bolnicu i sve je bilo u redu.

Oba čina vezivanja ljudskog tijela svilom izvodile su žene, kao uostalom i sav posao u vezi sa svilom, od čuvanja sjemena, hranjenja *bubica*, izvijanja svile iz *punčela*, njezina pređenja, bojanja i konačno, vezenja prekrasnih svilenih geometrijskih ornamenta na konavoskoj nošnji. Razlog upotrebe svile, prema onome što navodi Krce, bio je prilično jednostavan: nekad nije bilo drugoga konca osim svilenoga (Krce 2004:101).

Mare Drobac ističe da je svilarenje bilo ... *obveza u svakoj kući, kao kruh...*, te da Konavočke nisu morale znati čitati i pisati, ali su morale znati vesti. (prema Krce 2004:103) U prošlosti su se Konavočice u dobi od pet, šest godina oblačile u konavosku nošnju, te stoga ne čudi poseban odnos koji starije stanovnice ovoga kraja imaju prema njoj, a koji se očituje i u riječima gđe Drobac ... *u njoj smo proživjele život, a u njoj ćemo i umrijeti. I nećemo dopustiti da dudov svilac u Konavlima umre* (Krce 2004:103). Možda bi neki bolji poznavatelj konavoskog svilarstva, s obzirom na ne tako davno oživljavanje ove djelatnosti, zločesto dodao na prethodnu rečenicu "ponovno" tj. nećemo dopustiti da dudov svilac u Konavlima ponovno umre. Revitalizacija starog svilarškog

zanata, koja je zahvaljujući Jany Hansal iz Udruge "Deša" započela tijekom Domovinskoga rata, postala je (ne samo) za Konavočke koje su proživjele progonstvo ... *priča o ponosu, ustrajnosti i želji da se preživi rat, da se ne izgubi ljudsko dostojanstvo i pripadnost zavičajju* (Gović 2001:44).

Jele Ruso iz sela Močići u filmu ističe: ... *baš je rat u meni stvorio inat, pa sam nakon oslobođenja započela s tim poslom, makar se njime nikada prije nisam bavila* (Krce 2004:102). Rat je svojim bezumnim uništavanjem svega, pa tako i ženskog rukotvorstva koje se stoljećima stvaralo i čuvalo u škrinjama, potaknuo ovu ženu da nakon povratka i oslobođenja napravi novu konavosku nošnju (nekoj, možda i svojoj) baki Ani, koja cijelo vrijeme rata i progonstva nije htjela svući (jedinu) konavosku nošnju (koju je imala) na sebi (kad je iz Konavala pobjegla u progonstvo), jer prema Jeli Ruso: ... *skinuti s bake konavosku nošnju i odjenuti je u nešto drugo, jednako je kao da švoru, časnu sestru, odjenete u džins* (Krce 2004:102). Valja istaknuti da su mnoge starije konavoske prognanice, baš kao i baka Ana, u nošnji kao simbolu njihovih Konavala, konavoskog dostojanstva, ali i simbolu rada, mira i razuma prkosile ratnom bezumlju.

Svilarstvo je u Konavlima ... *odavno postalo izlog regije (...) znak identiteta (...) i oslik kolorita ove razigrane zemlje* (Gović 2001:43). U razgovoru sa svilaricama još se osjeća poseban ponos kojim ih ispunjava uzgoj *bubica*, proizvodnja i primjena svile na nošnjama, koje su bez nje nezamislive. I danas se u Konavlima govori: *Mi smo živjeli sa svilom i u svili (...) no to ne znači da smo živjeli kao u svili. Život je ovdje bio težak...* (Krce 2004:101). Danas kad je život u Konavlima nešto malo lakši, ipak se manje živi sa svilom i u svili. Rijetke starije žene još svakodnevno nose nošnje, najčešće se ipak nošnje oblače samo nedjeljom ili u svečanijim prigodama i puno češće se mogu vidjeti žene nego muškarci. Mladi Konavljani i Konavočice još s veseljem čekaju priliku kad će se moći "obučiti u konavosku" i s posebnim ponosom izraziti pripadnost svom kraju.

KONAVOSKA SVILA DANAS – ODNOS TRADICIJE I TURIZMA

Danas se ponovno oživljenim svilarstvom u Konavlima bavi desetak obitelji od Vitaljine do Cavtata (Krce 2004:102; "Dešina" brošura). Valja posebno istaknuti da se svil(arstv)om u Konavlima bave isključivo žene. Najviše svile proizvodi Jele Ruso (prema "Dešinoj" brošuri), a među najpoznatijim svilaricama konavoskog područja danas su Mare Drobac i Mare Slovak iz zaselka Grušići u Čilipima. Ove dvije žene su se udružile kako bi od oživljene tradicije stvorile pravu atrakciju seoskog turizma, pokazujući zainteresiranim (uglavnom stranim) turistima (dio) proces(a) proizvodnje svile kao kuriozitet koji uvažava ambijentalne vrijednosti Konavala. Pred turistima se izvijaju i predu svilene niti, tj. pokazuje onaj dio procesa dobivanja svile koji možemo nazvati "od čahure do niti". Sam početak procesa "od sjemena do čahure", te ostale radnje sa svilenim nitima: izbjeljivanje, bojanje, vezenje i tkanje uglavnom se objašnjavaju usmeno, premda se vezenje i tkanje ponekad i zorno prikažu, ovisno o zainteresiranosti skupine. Svilarice kažu: *Mi to radimo iz tradicije* i objašnjavaju:

Tradicija je u Konavlima jaka i ona se poštuje. A nas dvije volimo našu tradiciju i naše svilarstvo, u koje smo zapredene (Krce 2004:103).

Ovaj njihov iskaz o zapredenosti u svilarstvo najbolje govori o snažnoj vezi žena ovoga kraja i te tradicijske djelatnosti. Ovakvi osjećaji dodatno su pojačani iskustvom rata, a danas veliku podršku tradiciji predstavlja i turizam, koji u Konavlima ima veliku, stalno rastuću važnost. Izrađuju se konavoske nošnje, vezu se svileni ukrasi na njima i to ne samo za folklorno predstavljanje turistima i prodaje autohtonih suvenira konavoskog kraja već i zato što ih svaka konavoska kuća želi imati (posebno ako su joj nošnje ratom uništene) kao potvrdu pripadnosti svojim uistinu posebnim Konavlima. *Ideja da se (ovaj) stari zanat valorizira kao oznaka seoskih domaćinstava našla je uporište u financijskoj pomoći grada Dubrovnika*, vjerojatno i zato što *u tom poslu ima budućnosti* (Gović 2001:44) jer je ova tradicijska djelatnost uglavnom već nestala iz drugih hrvatskih krajeva, ali i zato što se uklapa u suvremenu turističku težnju ka tradicijskim (etno-eko) vrijednostima.

S obzirom na to da turizam, sam po sebi, ne utječe samo povoljno na domaće stanovništvo i na tradicijsko nasljeđe, valja spomenuti i da poneke žene (željne zarade, ponekad čak i one koje s Konavlima nisu ničim povezane) izrađuju različite vrste rukotvorina i prodaju ih pod konavoskim imenom, te time naravno utječu na predstavljanje posebnog identiteta i njegova nasljeđa. Završila bih riječima gđe Nane Radonić o potrebi poštivanja autohtone konavoske nošnje, nadajući se da će se prihvatiti kao savjet za očuvanje tradicijskog nasljeđa uopće. *Ima jedna stvar što bi sad ovdje zamolila, ali to se odnosi više na Konavle, na Dubrovnik, na sve one koji hoće, u dobroj namjeri da obnove nošnju, da to ne čine nasumce, bilo kako i nepotpuno, i nedovršeno. Ne bi nikomu dopustila da ispod toga potpisuje konavoska narodna nošnja, ako neće biti zadovoljene sve (...) ono što spada u to. Tko se sad upušta u obnovu te nošnje, da se pridržava starog izvornog izgleda, a ne sintetikom ili bilo čime da to dopunjuju pa da se na brzinu nešto skrpi i da to ide kao nošnja. Ima ljudi i žena još koje hoće pomoći i starije su možda i od mene, da se posavjetuju...* (iz filma *Kad list murve...*).

IZVORI

Kazivačice:

Svilarice: Mare Drobac i Mare Slovak

Jany Hansal, predsjednica udruge "Deša"

Dokumentarni film: *Kad list murve bude poput mišjeg uha*, Redakcija narodne glazbe i običaja. Urednik: Aleksej Pavlovsky. Proizvodnja: HRT, 1997.

Osobe koje se pojavljuju u filmu i na koje se povremeno pozivam u tekstu: mr. Pavle Bakarić, Kate Bačan, Jany Hansal, Marija Primorac, Nane Radonić, Jele Ruso te velečasni Stipe Kordić.

LITERATURA

- Benc-Bošković, Katica. 1983. "Konavle – tekstilno rukotvorstvo i narodna nošnja". *Etnološka istraživanja* 2.
- Franić Novak, Lucija. *Obnova ruha otoka Mljeta i njegova primjena na tekstilnim rukotvorinama*, Katalog izložbe. Zagreb: Narodno sveučilište "Dubrava" – Centar za čuvanje i razvijanje hrvatskih narodnih tradicija i Folklorna djelatnost grada Zagreba.
- Gović, Tereza. 2001. "Konavle – koljevka svilarstva". *Hrvatski iseljenički zbornik*, 40-46.
- Gušić, Marijana. 1970. *Svila u vezu i tkanju na dalmatinskom narodnom ruhu*. Izložba IX. Split: Etnografski muzej u Splitu.
- Hansal, Jany. *Bi li ti sinko meni mogla dobiti bubicu? Put do svile*. Brošura "Deše".
- Kolar-Dimitrijević, Mira. 1996. "Putovima svile u Hrvatskoj". *Hrvat. zemljopis* 19:20-22.
- Kolić Klikić, Vesna. 1967. "Novogradiško svilogojstvo". 30. *Đakovački vezovi*. Jubilarna revija – 1998:88-91.
- Komes, Lidija. 2003. "Iz ljubavi prema zemlji. 'Sinko, bi li mi nabavila bubicu?!'". *Gospodarski list* 162/6:31.
- Krce, Stipe. 2004. "Konavoski put svile". *National geographic Hrvatska* (prosinac):99-104.
- Mijović Kočan, Stijepo. 1984. *Konavle*. Monografija. Dubrovnik.
- Roller, Dragan. 1951. *Dubrovački zanati u 15. i 16. stoljeću*. Građa za gospodarsku povijest Hrvatske. Knjiga 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Zec, Mirjana. 1997. "Konavoski vez". U *Tradicijski obrti i rukotvorstvo – entitet hrvatske narodne baštine*. Kumrovec: Muzeji Hrvatskog Zagorja, Muzej "Staro selo" Kumrovec, 56-59.
- Zelić, Juraj. 2001. "Uloga dudovog svilca (*Bombyx mori*) i bijelog duda (*Morus alba*) u svilogojstvu i svilarstvu". *Šumarski list* 125/7-8:413-423.

Izvijanje svile (namatanje svile na podložak)

Hranjenje *bubica* dudovim lišćem

Lutka leptira iz "rasvilane" čahure

Svila prije i poslije izvijanja – namotana u klupko

SERICULTURE IN KONAVLE: A TRADITION'S REVIVAL

Summary

The paper discusses the production of silk in the area of Konavle. Different sources have been used, as well as a fieldwork research, in order to establish a sort of synthesis of sericulture in Konavle, comparing the contemporary conditions of this traditional skill with the past ones. In Konavle, silk was produced in a simple and old fashioned way, in a family and for a family. Traditional knowledge and skills have been passed from one generation of women to the next. During the twentieth century, the production of silk has slowly ceased to exist and finally disappeared in the 1960s. It has been revived at the end of the century, prompted by the war experience.

Keywords: sericulture / silk / Konavle